

ČESKÝ POHRANIČNÍ HVOZD - REALITA NEBO MÝTUS?

CZECH FRONTIER FOREST - REALITY OR MYTH?

VILÉM PODRÁZSKÝ

Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta lesnická a dřevařská, Kamýcká 1176, CZ - 165 21 Praha 6 - Suchbátka

✉ e-mail: podrazsky@fd.czu.cz

ABSTRACT

The idea of a Czech frontier forest was mentioned in national historical records predominantly as a factor for protecting the country against invasion. Mentions have also been made by foreign authors from neighbouring countries who view the idea as a "nationalistic myth". An attempt is made to find evidence documenting the former understanding and outlining the role of the frontier forest as a factor influencing and determining the integrity of the country as well as the historical events and processes. A further aim of the study is to document the economic and political power of Czech dukes and kings, determined by ecological and environmental factors. One such factor was the deforestation of an area in the contemporaneous landscape to enable agricultural production (fundamental in the early feudal society) as well as the area of soil types convenient for the more primitive, traditional agriculture. Analysis of the literature supports the hypothesis of the considerable power of Czech rulers in relation to the importance of the Czech frontier forest between medieval Czech kingdom and neighbouring German countries.

Klíčová slova: pohraniční hvozď, horské lesy, středověká vévodství, obrana země

Key words: frontier forest, mountain forests, medieval dukedoms, country defense

„V Evropě leží Germánie a v jejích končinách směrem k severní straně daleko široko se rozkládá kraj, kolem dokola obklopený horami, jež se podivuhodným způsobem táhnou po obvodu celé země, že se na pohled zdá, jako by jedno souvislé pohoří celou tu zemi obklopovalo a chránilo“

Kosmas

Po staletí je v české historii i národním a lidovém povědomí spojen les v příhraničí (VACEK et al. 2002) s pojmem pohraniční hvozď. Byl popisován jako základ zemské obrany a zachování integrity země i jakýsi garant identity národa obývajícího jinak vcelku exponovanou českou kotlinu. Na druhé straně je tato funkce hvozdu občas zpochybňována a zejména v poslední době je často některými německými historiky uváděna jako mýtus a národověcké pověry (SEIBT 1996). Také na ně navázání čeští historici zpochybňují význam nejen pohraničního hvozdu, ale i samostatnost a nezávislost českých zemí, jejich dostatečnou sílu odolat zahraničním tlakům a připouštějí jejich zařazení do evropské historie spíše jenom jako objektu cizích aktivit. České země jako samostatný subjekt evropské politiky jsou podle nich jen efemélní záležitostí, popřípadě historickým omylem a chybou (SEIBT 1996; FEJTÓ 1998; KRÝSTLÍK 2008). Jen málo autorů popisuje tutéž skutečnost z opačné perspektivy (FRAIS 1998; VUTKOVÁ 2012). Je tedy jisté na místě pokusit se komentovat historické i současné podklady, zabývající se nepřímou lesy českého pohraničí a ekologickými, lépe přírodními, přírodou danými předpoklady politické síly feudálních společností, neboť přímo se touto problematikou nikdo nezabýval. Snad s výjimkou historiků vojenských, beroucích v intencích vojenské metodiky v úvahu geografické a terénní poměry jako integrální součást svých úvah (CHOC 1967), ale na druhé straně s nebezpečím zanedbání ohledů na názory a objektivní podmínky příslušné doby.

Reliéf českých zemí, respektive Čech, který tvoří relativně uzavřený tvar uprostřed středohoří Evropy (SEIBT 1996; VACEK et al. 2002), s koncentricky uspořádanou říční sítí zpřístupňující zemi, zpochybňován není. Nutno zdůraznit, že se jedná o vlastní Čechy, region Bohemia, tedy hercynskou část dnešní České republiky. Morava, otevřená z jihu i severu, byla vlastně českými knížaty dobytá, anektována a po-

sléze pevně propojena s přemyslovským českým centrem. Čas od času byla i okupována sousedními státy, Rakouskem nebo Uhrami, a cizí vojska jí procházela mnohem častěji. Například do vlastních Čech se nomádští Maďaři nikdy nedostali a pokud sem později uherská vojska vnikla, byla většinou ráda, že zachránila holý život. Nám na to zbyla památka, zapsaná na seznamu kulturního dědictví UNESCO, populární jízda králů.

Současní evropská historikové a politici by rádi Evropu viděli jako celek spjatý kulturou i společnými hodnotami, společnou ideou. Přitom jakoby zapomínali na to, že jednotlivé kmény a národy byly ovlivňovány nejrůznějšími přírodními, zeměpisnými, historickými i náhodnými vlivy, které z globálních trendů někdy méně, jindy nápadně a zřetelně vystupují. Z tohoto hlediska jsou v evropském kontextu dějiny českých zemí chápány často jako dějiny jednoho (z předních) vévodství středověké Říše, pozdější Svaté říše národa německého. Moderní němečtí historikové chápou mnohdy české dějiny jako součást dějin Německa. V historických atlasech pak ani české země nejsou při větším měřítku vylíšeny, splyvají s Říší (spolu s nimi např. MÜLLER et al. 1995).

Do jisté míry je to i oprávněné, vždyť i Kosmas chápal Čechy jako součást Germánie, v římském smyslu, jak je uvedeno v mottu tohoto článku, nicméně o českém národě se vyjadřoval jako o národě svébytném a odlišném od „Němců“. Stejně jako pozdější takzvaný Dalimil ve 14. století psal o pohraničním lese jako o lese chráněném českými knížaty, který obklopoval a chránil českou zemi před nepřáteli. Dalimil také českým králům, kteří „přáli Němcům“, vycítá klučení a ničení pohraničních lesů a obnažování země nepřátelům. Podobně dobovou situaci chápal i autor či možný redaktor Saského zrcadla, Sachsen-spiegels, jednoho z prvních zákoníků v Říši z konce první třetiny 13. století, a tak v době nejčilejší německé kolonizace Východu a úzkého

sepětí Přemyslovského regna s Říší, Eike von Reggow, který nepokládal českého krále za rovného ostatním knížatům, neboť „není Němec - her nicht dudisch nis“ (ŽEMLIČKA 1997; RAPP 2007). Také titulatura různých koncilů odlišovala Poláky, Čechy a Uhry od *theutonica pars nationis germanicae* (RAPP 2007).

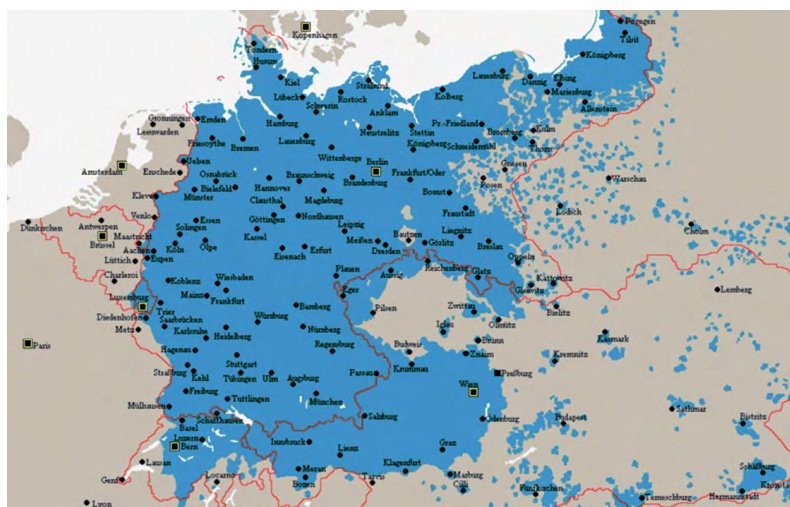
Naši vojenští historikové z období totality psali často o pohraničním hvozdu jako o součásti cílevědomé obrany země. Avšak česká knížata, králové a vůbec nobilita se spíše chovali jako typičtí feudálové, tedy nehleděli primárně na etnické otázky, na jazyk jako na národní specifikum a hájili každý tvrdě a sobecky svoje zájmy, jen někdy přitom zazněly i národnostní či jazykové zabarvené struny – opět můžeme uvést Dalimilovu kroniku. Objektivním výsledkem vývoje však byla záchrana slovanského, českého etnika a občasný výrazný vliv na zahraničí. Zajímavá je z tohoto hlediska enkláva slovanského jazyka a národa v Horní Lužici, dnešních Lužických Srbů, kteří obývají oblast Budyšinska, Chotěbuzska, Zhořelecka a Žitavska (obr. 1, nebo RAPP 2007). Toto území náleželo v době maximálně intenzivní německé kolonizace k Českému království a spadalo do správy Ronovců – k nim patřil například „první muž království“ za prvního Lucemburka na českém trůně, Jindřich z Lipé. A tak zatímco téměř celé Slezsko německé kolonizaci podlehl, daný region si do značné míry svůj slovanský charakter i daleko na západě v podmínkách plného německého jazykového obklíčení udržel. Podobně zřejmě přispělo odolání českého prostoru germanizaci do 15. století i k záchraně slovenského národa, v době bratřické okupace Horních Uher byl výrazně podpořen slovanský živel a redukována německá jazyková oblast asi o dvě třetiny. I když je i na Západě známý výrok Bismarcka ve smyslu „kdo je pánem Čech, je i pánem Evropy“ zpochybňován jako básnická licence, pan kancléř určitě věděl, o čem mluví a v tomto smyslu také jednal.

Je tedy vůbec možno odhadnout, (1) zda měl pohraniční hvozď objektivní význam a (2) zda mohl český stát obstát jako samostatný v evropském prostoru za podmínek expanze silnějších sousedů? Na první otázku mohou odpovědět soudobé zmínky a průběh válečných střetů v historii. Od 9. století je tak zmiňován v bavorských pramenech Nordwald (Nortuuald – ŽEMLIČKA 2002), později *silva Boemica*, *nemor Boemicus*, *silva Boemiae*, podobně je tomu i ve zdrojích saských. Kroniky tak zřetelně oddělují Čechy od okolních zemí geograficky, výslovně uvádějí hraniční lesy, pokrývající hory nebo vysočiny, zemi obkružující. Je doložena i existence přeseky, mimo jiné i na moravské

hranici, chránící zemi i z východu, kde představovali nomádští dobyvatelé panonské oblasti neustálé nebezpečí (CHOČ 1967). Knižectví, později pak království, mohlo být díky svému kompaktnímu a od sousedů izolovanému tvaru jen obtížně po částech přičleněno k okolním zemím, konkrétně k Říši, tak, jak se tomu dělo v Podunají, v Alpách, na území mezi Sálou, Labem a Odrou či ve Slezsku. Dále stejný autor dokládá, že většina rozhodujících bitev ve středoevropském prostoru, pokud nesměřovala přímo do Čech s cílem pokořit místní kmeny nebo centrální vládu (výpravy Karlovců, včetně bitvy u Canburgu, války Přemyslovců proti ústřední císařské moci, kruciáty proti husitům, stavovské povstání), nebo později rozdrtit a zneškodnit ekonomickou a mocenskou základnu rakouského císaře (vpády za třicetileté války, rakousko – pruské války v 18. a 19. století, válka v r. 1866), se odehrávala sice v blízkosti, ale vždy mimo českou kotlinu. Také asi ta nejslavnější u Slavkova byla svedena na Moravě. Přehled válek, bitev a zahraničních intervencí (LENKOVÁ, PAVLÍK 2007) také dokládá, že velká tažení do Čech se ubírala po docela přesně definovaných, tzv. zemských stezkách a trasách, vedoucích poměrně stabilně týmiž místy.

A tak je možno zdůraznit značný přínos českého pohraničního hvozdu, tedy lesnatého hornatého a členitého území, pro pozdější utváření Evropy, především v prvním období „kmenových“ válek a výbojů, kdy jazyk a etnikum (kmenová příslušnost: Slované, Frankové, Švábové, Bavoři, Sasové) v raném středověku ještě hrály značnou roli a poté v počátcích novověku, kdy se evropské národy začaly opět probouzet, formovat a vyčleňovat. Byl dobře chápanou skutečností i v německých geopolitických úvahách, kromě výše uvedeného kancléře Bismarcka je možno uvést i výroky Goebbelse, který se stal mimochodem zjevným metodikem mnoha aktivistických hnutí. Ten mimo jiné uvedl ve svém projevu k německé inteligenci z října 1939: „Druhým opěrným bodem je vlastní středoevropské území, kde přebývají tři slovanské národy – Češi, Slováci a Poláci. Toto území bylo dobyto rozložením českého přírodního prostoru pomocí sebeurčení Sudet a odtržení Slovenska“ (VUTKOVÁ 2012).

Na druhou otázku může alespoň částečně odpovědět obecné posouzení ekonomického základu síly a moci feudálních států – odlesnění a převedení lesů na zemědělskou půdu v příznivějších přírodních podmínkách (obr. 2, DORST 1985; SMETÁNKA 1992) anebo regionální distribuce půdních typů, u kterých lze předpokládat vhodnost pro dané stadium jejich zemědělského využívání (Soil Atlas of Europe 2012).

Obr. 1.

Německá jazyková oblast podle úředního sčítání v roce 1910. Zajímavá je lužickosrbská enkláva na sever od Čech. Upraveno podle: http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:The_development_of_the_German_linguistic_area.gif

Fig. 1.

German language area according to the language census 1910. Interesting is the enclave of Lusatian Serbians to the north of Bohemia. Adapted from: http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:The_development_of_the_German_linguistic_area.gif

Odlesněné oblasti, stejně tak i oblasti výskytu kvalitnějších zemědělských půd, indikují vhodné podmínky pro vznik centralizovanějších politických center. Není náhodou, že v souvislosti se společenským a hospodářským vývojem zde vznikala jednotlivá vévodství Říše spojená s významnými rodovými dynastiemi. Tyto oblasti odpovídaly dřívějším kmenovým oblastem význačných germánských skupin. V 10. století se tak střetala síla bavorských vévodů Luitpoldů s porýnskou franskou dynastií Huntfridingerců (Švábsko), Konrádovců s jejich rivaly, Babenberky ve Francích a otonskou dynastií Liudolfů v Sasku, ve 12. století to byla bavorská základna Welfů, rakouská Babenberků, švábská Štaufů, saská Wettinců, Welfy později nahradili Wittelsbachové, ze Švábska pak pocházeli Habsburkové (RAPP 2007). Vzájemné soupeření jednotlivých dynastií a vzájemná „kontrola“ bránila jejich trvalejšímu spojování a umožnila českým knížatům, později králům, zachovat značnou míru samostatnosti. To bylo bezesporu zároveň podmíněno jejich silou, schopnou odolat současnému útoku i dvou sousedů najednou (LENKOVÁ, PAVLÍK 2007). Oblast využitelné zemědělské půdy v samotném regionu Čech byla naprosto rovnocenná sousedním německým vévodstvím, navíc po připojení Moravy a později i Slezska, i když již etnický z podstatné části německého, představovalo české království celek srovnatelný svojí ekonomickou a vojenskou silou s většinou Říše, jak uvádějí i odhady počtu vojsk pro období raného feudalizmu (CHOC 1967). Počet obyvatel českých zemí byl například do 15. století vyšší než počet obyvatel britských ostrovů. Navíc česká knížata a králové se do říšské politiky zapojovali velmi aktivně a od 11. století vždy našli v Říši spojence, zpravidla toho silnějšího, respektive, nejsilnější z německých vévodů a císařů (nebo vzdorocísařů) byl ten, kdo měl za spojence českého vládce.

Samotný les pokrývající české pohraniční hory pak v následujících staletích doznal značný vývoj a změny. Nejprve byl objektem intenzivní kolonizace ve 13. a 14. století, která etnické poměry v zemích české koruny změnila. Poslední přemyslovců králové se zapojili do evropské

politiky, stali se stejně jako později Lucemburkové jednou z hlavních evropských dynastií a neprůchodné pohraniční lesy jim byly spíše na překážku expanze, a proto je osazovali nejen českými, ale hlavně zahraničními, tedy německými kolonisty. Po krátkém, ale intenzivním odlivu německého živlu za husitských válek došlo ke druhé vlně německé kolonizace představované především protestantskými emigranty z méně nábožensky tolerantních oblastí Říše či Evropy (PEKAŘ 1990). Po několika staletích stále intenzivnějšího ekonomického využívání bylo tamní obyvatelstvo vysídleno a nahrazeno jen částečně. Vznikly tak velmi dobré podmínky pro ochranu přírody a obnovu velkých ploch lesů. To nadále zkomplikovala imisní kalamita a následně spíše extenzivní lesnické zásahy a ekologický aktivizmus současné doby. Přesto jsou lesy kryjící pohraniční české a moravské oblasti dosud hodnoceny jako jedny z nejzachovalejších v Evropě, byť se silným antropogenním vlivem (VACEK et al. 2002).

Přírodní podmínky spolu s politikou vládnoucí dynastie tak s velkou pravděpodobností napomohly tomu, že český stát přečkal jako nezávislý subjekt období středověku od 7. do 15. století a zachoval si svůj slovanský dominantní živel. Pohraniční hvozd byl a je reálným, existujícím historickým objektem, majícím značný význam minimálně pro obyvatele střední Evropy. Protože – pokud by přežití našich předků nebylo úspěšné díky hradbě, pevnosti, valu vytvořeného přírodou, pak bychom musili připustit mimořádnou pevnost jejich mysli a srdcí, což při pohledu na naše čelné politické a hospodářské představitele současné doby můžeme obtížně pochopit.

Poděkování:

Článek vznikl v rámci řešení projektu KUS QJ1320122 „Optimalizace managementu zalesňování zemědělské půdy ve vztahu ke zvýšení retenčního potenciálu krajiny“. Autor děkuje Ing. Petru Vopěnkovi za zásadní pomoc s mapovými výstupy.

Obr. 2.

Rozložení lesů v Evropě v současné době (2012) a poloha středověkých vévodství. Upraveno podle: http://www.efi.int/files/attachments/associate_affiliate_members/efi_forest_map_a0_d_191212.jpg

Fig. 2.

Distribution of forests in Europe at present (2012) and location of medieval dukedoms. Adapted from: http://www.efi.int/files/attachments/associate_affiliate_members/efi_forest_map_a0_d_191212.jpg

1. Čechy/Bohemia, 2. Morava/Moravia, 3. Slezsko/Silesia, 4. Sasko/Saxony, 5. Durynsko/Thuringia, 6. Franky/Franconia, 7. Bavorsko/Bavaria, 8. Rakousko/Austria, 9. Švábsko/Swabia

LITERATURA

- DORST J. 1985. *Ohrožená příroda*. Praha, Panorama: 420 s.
- FEJTŐ F. 1998. *Rekviem za mrtvou říši. O zkáze Rakouska-Uherska*. Praha, Academia: 298 s.
- FRAIS J. 1998. *Slavné prohry, slavná vítězství Koruny české. Devět vybraných kapitol z dějin českého válečnictví*. Praha, Formát & Unholy Cathedral, Knižní klub: 191 s.
- CHOC P. 1967. *S mečem i štítem. České raně feudální vojenství*. Praha, Naše vojsko: 569 s.
- KRYSTLÍK T. 2008. *Zamlčené dějiny*. Praha, Beta Books: 183 s.
- LENKOVÁ J., PAVLÍK V. 2007. *Nejdůležitější bitvy v českých dějinách*. Frýdek-Místek, Alpress: 292 s.
- MÜLLER H.M., KRIEGER K.F., VOLLRATH H. 1995. *Dějiny Německa*. Praha, Lidové noviny: 589 s.
- PEKAŘ J. 1990. *O smyslu českých dějin*. Praha, Rozmluvy: 418 s.
- RAPP F. 2007. *Svatá říše římská národa německého. Od Oty Velikého po Karla V.* Praha, Paseka: 324 s.
- SEIBT F. 1996. *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha, Academia: 464 s.
- SMETÁNKA Z. 1992. *Legenda o Ostojovi*. Praha, Mladá fronta: 296 s.
- Soil Atlas of Europe. 2012. [online]. European Commission, Point Research Centre. [cit. 2013-01-15]. Dostupné na World Wide Web: http://eusoiils.jrc.ec.europa.eu/projects/soil_atlas/index.html
- VACEK S. et al. 2002. *Horské lesy České republiky*. Praha, Ministerstvo zemědělství ČR: 293 s.
- VUTKOVÁ E. 2012. *Češi. Odkud jsme přišli? Utajené dějiny*. Třebíč, Akcent: 212 s.
- ŽEMLIČKA J. 1997. *Čechy v době knížecí*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny: 660 s.
- ŽEMLIČKA J. 2002. *Počátky Čech královských. 1198–1253. Proměna státu a společnosti*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny: 964 s.

CZECH FRONTIER FOREST - REALITY OR MYTH?

SUMMARY

This article discusses the historical development of Czech countries with massive frontier forests as a means of protection against invasion from neighbouring countries. This contrasts with the opinion on minor importance of this phenomenon. The last is emphasized by authors declaring clear integrity of the Europe and indisputable dominance of integral medieval Roman Empire and German kings/emperors in the Central-European space. Two questions raised: 1) was the frontier forest reflected by contemporaneous sources and historical events/processes like war campaigners, and 2) is it clear if the Czech rulers were strong enough to resist invasions from abroad by analyzing general conditions of economic power of medieval agrarian societies – areas of cultivated deforested land and ecological conditions? To answer the first question, the literary sources clearly document that preserved forest borders, were passed by invasive armies trying reach the Czech interior. The forests are frequently mentioned in relation to the slow progress by the invading armies. Several defined tracks were used regularly for invasions to the well protected interior. The forests were protected by Czech rulers intentionally, and were logged much later, with the expansion of the Czech rulers into other areas and settled in by domestic as well as foreign colonists. But the resistance of the integrity of Czech countries in the early Middle Age contributed fundamentally to the survival of Slavic – Czech nation in the middle of the German speaking area (Fig. 1). To answer the second question a recent map (Fig. 2) shows deforestation in Europe. The deforested areas, which became used for agricultural production purposes are well visible. These centres correspond with old dukedoms in the Empire, like Saxony, Thuringia, Franconia, Bavaria, Austria, Swabia. Highlighted areas are similar with centres governed by Czech dukes/kings: Bohemia, Moravia, Silesia, in their economic strength. This supports the hypothesis that Czech rulers have had enough power to resist invasions by neighbouring country but also shows their ability to make an alliance with them. Preserved forest boundaries by alliance enabled the Czech nation to be strong in the early and top Middle Age. From this point of view, forest frontier represents a phenomenon reflected by history and influencing recent situation.